

Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe

Af Poul Erik Mørup

Den i sommeren 1973 opdagede runeindskrift på et brudstykke af en menneskelig hjernekal, fremdraget ved udgravninger samme år under Ribe Kunstmuseum, har siden fremkomsten været genstand for en del uenighed blandt de forskere, der har forsøgt at tolke den gådefulde og vanskelige indskrift.

Tidligere behandlinger af indskriften

Nationalmuseets runolog Erik Moltke var den første, der fik indskriften forelagt. Samme år offentliggjorde han en tydning i *Sønderjysk Månedsskrift*,¹⁾ hvor han med store forbehold fremlagde en udlægning, han senere (i 1976)²⁾ delvist måtte trække tilbage. Han translittererede runerne med:

ulfuRAukupinAukHutiur ' HiAlbburi (i) s '
uipRpAiMAuiArkiAuktuir / kuniG (et hul) buur

og oversatte: *Ulfur og Odin og Hydyr hjalp Ris imod AwærkiR og Twerkun Egbor* og kaldte teksten *et makabert rune-brev*; arkæologisk og runologisk dateret til ca. 725-800.³⁾ Da Odin aldrig optræder som navn på dødelige, men kun på asernes hovedgud,⁴⁾ og da verbet *hjalpu* sprogligt er en umulig størrelse på denne tid (det burde have heddet *hulpu*),⁵⁾ valgte Erik Moltke at opgive denne læsning, og i sin rune-bog fra 1976 opfattede han (efter forslag fra Niels Åge Nielsen) de tre navne i indledningen som en mulig enhed af mytiske navne (heriblandt Odin) og anskuede indskriften som en episk værneformel mod »værk« eller smerter. Resten af teksten anså han for utolket.

Tråden blev taget op i 1978 af Aage Kabell i en afhandling,⁶⁾ der betegnede et vigtigt frem-

skridt i opfattelsen af indskriftens karakter, idet der hermed skabtes en indholdsmæssig overensstemmelse mellem indskriften og den genstand, den var affattet på. Kabell tolker runekraniet som et *paradigmatisk* (mønstergyldigt) helbredelsesmiddel mod en lidelse, forårsaget af en indre sygdomsfremkaldende magt (*dværgekongen*). Da kraniefragmentet er gennemboret, ses heri en foregribelse af en kirurgisk operation, der skulle helbrede en lidelse i hovedet, nemlig trepanation, et indgreb mennesket har kendt til brugen af lige siden stenalderen. Gennemboringen af runekraniet skulle da være en magisk erstatning for det virkelige indgreb.⁷⁾

Kabell følger Moltkes translitteration, men foreslår følgende læsning:

ulfuR auk Ópinn auk HoddjóR!
Hjalp borr is viðR þeim á verki;
auk dvergkuning bý or!

Efter en påkaldelse af en treenighed af højere magter, alle sandsynligvis Odins-navne, følger en tilsikring og en opfordring: *Boret er hjælp mod den ved arbejdet; bring den mægtigste sygdomsfremkalder (>dværgekongen«) bort fra sit opholdssted!*

Giver denne udlægning indholdsmæssigt god mening, vanskeliggøres den dog i nogen grad af visse sproglige ejendommeligheder, såsom forholdsordene *á* = *på, ved*, der som nasal burde have været betegnet med ansur-runen *ǫ* (*á* < *ana*), ikke med ***, og *or* = *ud af*, der skulle have været ristet med *-R*, ikke med *-r* (sml. den norske Eggjum-sten fra ca. 700). Det er ligeledes tvivlsomt, om runerne

Auk, der ellers i indskriften gengiver bindeordet *og*, til sidst pludselig skulle betegne en bydeform af verbet *auka* = *øge*,⁸⁾ der så endvidere tillægges et noget presset betydningsindhold: *bring eller driv ud*. Endelig må G i *kuniG* efter al sandsynlighed snarest være et u på trods af, at bistaven er ført igennem hovedstaven. Ser man nøje efter, er dette nemlig også tilfældet med det første u i *ulfuR* og det andet i *buur*, samt med andre runer i indskriften (M og H).

En læsning med u i stedet for G ses da også hos Niels Åge Nielsen, der var den næste, der tog indskriften under behandling. Først i *Sønderjysk Månedsskrift* 1980,⁹⁾ senere i korrigeret udgave i hans rune-bog fra 1983 *Danske runeindskrifter*.¹⁰⁾ Niels Åge Nielsen opfatter runeskallen som en båret amulet (på grund af det indefra borede hul) til værn mod smerter og fortryllede sværd, men ser iøvrigt ikke indskriften i sammenhæng med den særlige genstand, den er ristet på.

Han læser (i 1983):

Ulfurr auk Ópinn
auk HotýR
hjálp Buri is
wipR þæima wærki auk dwergunniu.
Burr.

Og oversætter:

*Ulvur og Odin og Højtyr
er hjælp for Bur mod disse (ting):
værk (smerte) og dværgesværd. Burr.*

Eneste ændring fra artiklen i *Sønderjysk Månedsskrift* er næstsidste ord, der her gengives som *dwærggunnju* = *dværgestrid*, der tillægges betydningen slag med sværd, som dværge havde lagt en forbandelse på. Dværge er jo kendt fra sagalitteraturen som kunstfærdige våbensmede, der kunne kaste trolddom over de sværd, de havde udfærdiget, så at de kunne blive til skade for deres ejermænd

(f.eks. sværdet *Tyrfing* i *Hervarar saga*). En anden mulighed ifølge N.Å.N. er, at udtrykket kunne være en betegnelse for en slags sygdom (sml. *elverskud*).

De tre indledende navne opfattes som en enhed af navne på Odin, som amulettens ejer og indskriftens rister, *Bur*, har skønnet kunne beskytte ham mod lidelser og strid. Der henvises til Den ældre Edda, hvor Odin omtales som en hjælper mod sygdomme (*Hávamál*, vers 146-147). Iøvrigt anskues teksten, som så ofte hos Niels Åge Nielsen, som metrisk, som en strofe i versemålet *ljóðaháttur*.

Harry Andersen har i en artikel, ligeledes i *Sønderjysk Månedsskrift*,¹¹⁾ peget på nogle kritisable enkeltheder i Niels Åge Nielsens tekst, der gør det vanskeligt at opretholde hans læsning. For det første optræder runerne *iu* aldrig som digraf (*tvetegn*) for *y*, således at en læsning *-týR* i *Hutiur* må være udelukket. *Y* skal noteres med runen *u*. Dernæst er dobbeltvokalen *-uu-* i personnavnet *Bur* højst besynderlig, idet der aldrig ses dobbeltbetegnelse af vokalen til angivelse af lydlængde i danske runeindskrifter. Det er endvidere grammatisk uheldigt med ental *is* = *er* i stedet for flertal efter de 3 gudenavne. Vanskelige at acceptere er også de to mulige læsninger af det med *dværg* sammensatte ord. *Gunnr* = *strid* hedder i dativ *gunni*, ikke *gunnju* (af en påstået *jon-stamme*). På samme måde med *unnr* = *sværd*, hvor dativformen er *unni*, og en form *unniu* må formodes at være gået af brug før Ribe-indskriftens tid.¹²⁾

En nytolkning

Det kunne være en overvejelse værd, om der evt. kunne forsøges en tydning, der bevarer de indholdsmæssige fordele ved Aage Kabells udlægning og samtidig eliminerer nogle af de vanskeligheder - runografisk og sprogligt - som vi har set hos såvel Aage Kabell som hos

Niels Åge Nielsen. Et forslag til en normaliseret tekst kunne tage sig således ud:

UlfuR auk Opinn auk HotiwR!
Hjalp borr es wiþR þæima
wærki auk dwergynju. Bo-or!

I oversættelse:

»UlfuR og Odin og Højtyr!
Hjælp er boret mod disse (ting):
værk og »dværge-efterstræbelse«. Bo-or!«

Med teksten udlagt på denne måde er der med runeskallen ikke primært tale om en båret amulet, men om en del af en læges almindelige udstyr. Hertil hørte udover tænger, knive, bor o.lign. også magiske redskaber som runekraniet, idet en *læge* på den tid vel nærmest må opfattes som en slags troldmand eller *medicinmand*, der kendte til runernes brug og bl.a. gennem dem kunne have forbindelse til de højere magter, således at en funktion som en slags hedensk præst også kunne komme på tale. Da en trepanation altid har været en risikabel operation, der langtfra altid gik godt, kunne man tænke sig, at *Ribe-kirurgen*, for at sikre, at et heldigt udfald af operationen kunne afhjælpe lidelsen, har læst teksten på kraniestykket op: Han har anråbt Odin om hjælp, dernæst nævnt hvilke lidelser operationen skulle hjælpe mod: *værk*, d.v.s. stærke hovedsmerter, migræne og *dværge-efterstræbelse* (se nedenfor) og udtrykt det magiske ord *bor* med kunstigt forlænget udtale *bo-or* som en slags maning eller besværgelses-galder (tryllesang) lige før selve indgrebet; for det var gennem det borede hul ondet skulle slippes ud. Hullets placering lige foran det ord, det indholdsmæssigt hører sammen med, er da også logisk nok. Dette ord kan være bydemåde af verbet *bora* = *bore* eller navneordet *borr* = *bor* eller *hul*. Der har altså været tale om en slags magisk foregribelse af selve operationen

(eller måske en slags erstatning for den), således som også Aage Kabell opfatter hensigten med indskriften.

Indskriftens datering

Såvel runografisk som sprogligt afslører indskriften, at den hører 700-tallet til, snarest anden halvdel af århundredet, hvilket også harmonerer med den arkæologiske datering. Vi er i tiden før det yngre runealfabets færdigudvikling. Det viser de gamle runer H, M (og A), som risteren stadig har fundet det naturligt at anvende, over for de nye runeformer, bl.a. k og s. Runografisk falder indskriften således pænt sammen med den såkaldte overgangstids øvrige indskrifter, f.eks. runestenene fra Helnæs, Flemløse og Snoldelev. Sprogligt viser tillige former som *WiþR*, *wærki* og de to Odins-navne *UlfuR* og *HotiwR*, at vi befinder os i olddanskens allertidligste tid. Vi har overgangen *R > r* efter tandlyd (t, d og þ) omkring 900, således at *wiþR* bliver til *wiþr* = *ved, mod*.¹³⁾ *Wærki* er dativ af *wærkR* = *værk, smerte*. Ordet er en maskulin ja-stamme, der i norrøn tid ligesom i-stammerne er uden -i i dativ (altså verk ligesom gest af gest). I urnordisk har ordet dog endnu -i (som f.eks. *gasti). Formen *wærki* med bevaret -i er således en gammeldags form.

UlfuR er sandsynligvis et ellers ukendt navn på Odin som *ulveguden*. Odins ulve hedder *Geri* og *Freki* (jvf. Edda-kvadet *Grímnis-mál*, vers 19), og de hører ligesom hesten *Sleipner* og ravnene *Hugin* og *Munin* til Odins symboldyr. Navnet kan opdeles i *Ulf* + et suffiks *-urr*, der kan have forskellig oprindelse. Det kendes også fra andre mytologiske navne som *Véurr* (= *Thor*) og *Viþurr* (= *Odin*). Suffikset med *-R* kan ifølge Aage Kabell forklares ved *-RR* (svarende til *værr* af *vesa* = *være*) som et særligt kendetegn for navne på højere magter.¹⁴⁾ Men i de fleste tilfælde regner man dog med, at der i ord med denne endelse har været tale

om assimilering (*lydsammensmeltning*) af -rR til -rr, hvilket normalt noteres med r-runen, ikke med R-runen (som i þur = Þórr = Thor).¹⁵ Man skulle derfor have ventet UlfuR ristet med -r. Da vi har synkope (stavelessvind ved vokalbortfald) i nordisk fra ca. 600-tallet, kan r og R (i f.eks. *þunraR > *þorR > Þórr) først være kommet i berøring med hinanden efter denne tid, hvorfor deres assimilering (rR > rr) tidligst kan have fundet sted fra o. 700.¹⁶ d.v.s. mindre end et hundredår før Ribe-indskriften blev affattet. Kan det da tænkes, at der endnu har været usikkerhed med hensyn til noteringen af assimilations-konsonanten på et tidspunkt, hvor *R-delen* stadig kan have været fornemmet?¹⁷ Hvorom alting er, synes den ejendommelige form UlfuR fortsat at være et uløst problem i indskriften. Bur = borr (*bor*) derimod er ristet *korrekt*. Det er dog muligt, at der skal læses buri på stedet. I så fald får man en instrumental dativ, der kan oversættes med: *Hjælp er der ved boret mod værk...*

HotiwR, d.v.s. HotyR = *Højtyr*, kan også være et Odins-navn. Hor (eller hår) = *højer* er i sig selv kendt som en betegnelse for guden, jvf. Hávamál = *Den Højes Tåle*. Sammensætningen med -týr = *gud* er almindelige som Odins-navne i skjaldekvad og i Eddaen, eksempelvis Gautatýr, Fimbultýr og Hangatýr. Med tiwR er der tale om en overgangsform mellem urnordisk *tiwaR og olddansk TýR (en form, som optræder på den i 1987 fundne Malt-sten fra ca. 900), altså efter synkopen, men før w-omlyd af i til y. I flertal og dativ ental bevares dog vokalen i i olddansk, da w ikke bortfalder i disse former (jvf. oldnordisk tívar og tívi).¹⁸

Om ordet *dwerg-yn*

Det med *dværg* sammensatte ord er ikke alene det ord, der har voldt forskningen de største

bryderier, det er samtidig nøglen til indskriftens gåde. De hidtidige tolkninger er enten stødt på indholdsmæssige eller runografisk/sproglige vanskeligheder, som ovenstående gennemgang har skullet vise. En skudsikker forklaring vil næppe kunne gives, men med læsningen *dwerg-ynju* er i hvert fald alle grammatiske og runografiske urimeligheder bragt ud af verden. Spørgsmålet er så, om ordet *yn* kan give en indholdsmæssigt tilfredsstillende forklaring i sammenhæng med *dværg*. *Yn* er en feminin jo-stamme med dativen *ynju*. Et sådant ord er kun belagt som elvenavn i en islandsk poetisk remse fra 1100-tallet, de såkaldte *Þulur* (IV, *Áheiti*, vers 5 og 6), men ordbøgerne giver ingen forklaring på ordets betydning.¹⁹ Som jo-stamme kan ordet på sit urnordisk/germanske trin have heddet *wunjo, der er forgængeren for det moderne tyske ord *Wonne*, der betyder *fryd* og endvidere optræder som muligt runenavn for Þ = w i det ældre runealfabet. Det er ikke givet, at ordet - så fremt det har overlevet til det oldnordiske sprogrin - ville have haft omtrent den samme betydning som i moderne tysk. For at anskueliggøre en mulig betydning er man derfor nødt til at søge endnu længere tilbage, nemlig til ordets indoeuropæiske rod. Denne må have heddet *uen- med grundbetydningen *stræbe, søge eller tragte efter* og heraf *ønske, lyst, fryd*, men også *arbejde sig til, lide, stride for* (sml. oldislandsk *vinna* = *arbejde, udrette, vinde* og gotisk *winnan* = *lide*) samt *vænne sig til* og *bo* (sml. tysk *gewöhnen* og *wohnen*).²⁰ Den første betydning kunne passe fint som navn på elven i den islandske remse som den, der *stræber eller arbejder sig frem*. Men som begreb vil ordet snarere kunne tillægges betydningen *eftertragtelse, efterstræbelse, hjem søgelse*. En anden nærliggende mulighed er at betragte *yn* som afledt af den enslydende indoeuropæiske rod *uen-, der betyder

slå, såre (sml. tysk Wunde og oldislandsk und = sár).²¹⁾

Vedrørende afledningen af ordet dværg har sprogforskerne ikke kunnet blive enige. Der er to hovedmuligheder: Den ene sammenstiller ordet med sanskrit dhvarás = *dæmonisk væsen*, således at ordets oprindelige betydning må være *skadeligt, bedragerisk væsen, en ond ånd*.²²⁾ Den anden udlægger ordet *sygdom, skavank, legemlig brøst* og sammenholder det med avestisk (oldpersisk) drva = *legemlig skavank* og lettisk drugt = *synke sammen*.²³⁾ Første betydning synes at passe udmærket sammen med ordet yn, altså *efterstræbelse, hjem søgelse af en ond ånd*, mens udlægningen *sygdom, skavank* forekommer at kunne stemme bedre overens med en betydning *slå eller såre*, altså *dværgeslag, dværgesår*; sml. udtryk som elverskud, d.v.s. sygdom, påført ved pileskud fra alfer (eller som i folkevisen af samme navn ved slag eller stik mellem skuldrene), og det norske dvergskot = *dværgeskud* om en kvægsygdom.²⁴⁾

Hvilken sygdom det drejer sig om, kan man derimod kun gisne om. I det sidste tilfælde er der nok tale om en legemlig lidelse, der dog godt kan have været lokaliseret til hovedet.²⁵⁾ I den første udlægning er det fristende at tænke på en sjælelig sygdom, f.eks. sindssyge,²⁶⁾ eller en anden dårligdom, som man dengang kan have troet påført patienten af en ond ånd, der havde taget bolig i hovedet på den syge. Og denne kunne man kun få sluppet ud ved at bore et hul i kraniet eller fingere et sådant indgreb ved brug af runeskallen i magiens tjeneste.

Noter og henvisninger

- 1) Erik Moltke: Et makabert runebrev. (Sønderjysk Månedsskrift 1973, nr. 12 (december), s. 377-389). Et sammen drag heraf findes i Skalk 1974, nr. 2, s. 18.
- 2) Erik Moltke: Runerne i Danmark og deres oprindelse, Kbh., 1976, s. 120-121 og s. 287-288. Se endvidere

den engelske udgave »Runes and their origin, Denmark and elsewhere«, Kbh., 1985, s. 151-153, s. 161-162 og s. 347-348.

- 3) Jvf. Mogens Bencard: Fundforholdene omkring hjernekallen med runeindskrift. (Sønderjysk Månedsskrift 1973, nr. 12, s. 390-392).
- 4) Jvf. John Kousgård Sørensen: Odinkar og andre navne på -kar. (Namn och Bygd 62, 1974, s. 108-116 (s. 110)).
- 5) Dobbeltkonsonanten -bb- i HiAlbbu støder også an, ligesom de manglende dativ-enderelser i Twerkun og Egbor (efter forholdsordet wiþR).
- 6) Aage Kabell: Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe. (Arkiv för Nordisk Filologi 93, 1978, s. 38-47).
- 7) Denne sammenhæng foreslås også af Jens Juhl Jensen i en kronik i Information d. 29. april 1974 med titlen: »Hul i hovedet eller Runekraniet fra Ribe«, Han oversætter: »Ulfur og Odin og Hutiur. Hjælp til, at der bores et hul mod denne lidelse (hovedsmerter) og mod Tuirkunur« (lidelsens ophavsmand).
- 8) Jvf. Niels Åge Nielsen (1980), s. 280 (se note 9).
- 9) Niels Åge Nielsen: Var Ribe runeskal en amulet? (Sønderjysk Månedsskrift 1980, nr. 10 (oktober), s. 276-280).
- 10) Niels Åge Nielsen: Danske runeindskrifter. Kbh., 1983, s. 53-58.
- 11) Harry Andersen: Er Hótýr et Odins-navn? (Sønderjysk Månedsskrift 1981, nr. 1 (januar), s. 21-23).
- 12) Jvf. Karl Martin Nielsen i en anmeldelse af Niels Åge Nielsens »Danske runeindskrifter« i Danske Studier, årg. 1985, s. 148-155 (s. 154).
- 13) Om wiþR-formens mulighed over for den ventede med -r kan henvises til Aage Kabells afhandling s. 43.
- 14) Jvf. Aage Kabell, s. 40-42.
- 15) Med dette R er der tale om en såkaldt palatal konsonant, en jagtig ganelyd, der har været forskellig fra det almindelige, såkaldt alveolare »rullende« tunge-spids-r. Først henimod slutningen af vikingetiden falder disse to r-lyde sammen.
- 16) Sml. den blekingske Björketorp-sten (fra ca. 650), hvor formen -lausR endnu ikke er assimileret til -lauss (= -lʌs).
- 17) Sml. Helnæs-stenens rhuulfR (= RoulfR) og Læborg-stenens rhafnukatufi (= Rafnunga-Tofi), hvor rh- er en reminiscens af den ældre udtale med hr. Personnavneformen fatuR på den med Ribe-indskriften omtrent samtidige (og nu forsvundne) Nørre Brarup-sten fra Sydslesvig kan være en parallel til UlfuR, hvis -uR skal opfattes som et suffiks og ikke som stammevokal (u) + nominativmærke (R).

- 18) Jvf. Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk grammatik I, 1950 (2. udg.), s. 145 (§ 90).
- 19) I *Lexicon Poeticum* gives ingen forklaring på ordet, og i Jan de Vries: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (1962) er det ikke med.
- 20) Jvf. J. Pokorny: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern/München, 1959, s. 1146-1147, og endvidere *Der grosse Duden*, Bd. 7: *Etymologie*, s. 770-771 (under *Wonne*).
- 21) Jvf. J. Pokorny (1959), s. 1108.
- 22) Jvf. H. S. Falk og Alf Torp: *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*, Kristiania, 1903-1906, bd. 1, s. 121.
- 23) Se Niels Åge Nielsen: *Dansk etymologisk ordbog*, Kbh., 1976 (3. udg.), s. 75 med henvisninger og Jan de Vries: *Altnord. etym. Wörterbuch*, s. 89.
- 24) Jvf. Ivar Aasen: *Norsk Ordbog* (1873), s. 120.
- 25) Jvf. C. C. Matthiessen: *Skuddet i dansk sygdomsstro*, Kbh., 1967, s. 43: Her henvises under *dværgskud* til en oldengelsk trylleformel fra ca. 1000 mod »dværg« i betydningen »koldfeberens ridedæmon«. Og *koldfeber* (malaria) ledsages ofte af svære hjernesymptomer som heftig hovedpine og febevildelser.
- 26) Jvf. folkevisen »Jomfruen og dværgekongen«, hvor jomfruens bjergtagning kan udlægges som en sindslidelse (se Bengt Holbek og Iørn Piø: *Fabeldyr og sagnfolk*, Kbh., 1979, s. 98-106 og C. C. Matthiessen: *Skuddet i dansk sygdomsstro*, s. 31-32).

Poul Erik Mørup f. 1949, bibliotekar. Bøgevej 32, 6600 Vejen.